

KOMUNISTI IZ HRVATSKE I HRVATSKA DRŽAVA (X.)

SSSR NIJE BIO SPREMAN PRIZNATI HRVATSKU 1941.

Nizje razloga, koji tvrdnju o sovjetskoj pripravnosti na priznanje NDH čine neuvjerljivom. Prvo, nije jasno, zašto bi sovjetska diplomacija već u travnju negodovala zbog njemačkog napada na Jugoslaviju, ako je kanila priznati NDH i zašto bi SSSR nudio priznanje, ako ga Hrvatska od Moskve nije zatražila, kao što ga je zatražila od niza drugih europskih država. Drugo, zašto bi se izabrao kanal preko berlinskog poslanstva, a ne izravno obraćanje Zagrebu (ili uz možebitno njemačko posredovanje), kad je hrvatsko poslanstvo u Berlinu tek počelo djelovati, a Njemačka i SSSR još uvijek su nominalni saveznici? Treće, ako je točno (a čini se dajest) daje Staljin spremao napad na Njemačku, onda je nelogično da bi nezatraženim priznavanjem Hrvatske oslabio jedinstvo jugoslaven- skih komunista, a time i svoje uporište na Jugoistoku. Četvrto, ako je SSSR htio priznati NDH, zašto bi ta odluka bila prešućivana i zašto bi se ostavljala za daljnje pregovore, a nije prešućivana, primjerice, sovjetska odluka o priznanju Mandžukuo ili Slovačke, ili, pak, odluka da se KP Makedonije pripoji KP Bugarske?

Tko previše dokazuje, ništa ne dokazuje

Peto, posve je nelogično da bi Fertilio prešutio Novikovljevu izjavu, i to još zbog "protokomunističkog raspoloženja" u hrvatskoj vladi, kad je u to vrijeme SSSR njemački saveznik. Šesto, nije logično da bi Sovjeti tako krupnu stvar prepustili "mladom i pomalo plahom" novinskom izaslaniku, a ne šefu misije, i to još tako da hrvatskoga kolegu slučajno sretne na nekoj novinskoj konferenciji. Sedmo, nije logično da bi sve ostavili samo Fertiliju na volju, hoće li on prosljediti ponudu ili ne.

Piše:

Tomislav JONJIĆ

Osmo, nije logično da bi Pavelić glatko odbio tobožnju sovjetsku ponudu baš u vrijeme dok se pregovaralo o sadržaju kasnijih Rimskih ugovora, a da se o tome (tj. o priznanju i možebitnom uspostavljanju diplomatskih odnosa s Moskvom) bar ne posavjetuje s Nijemcima, koji su nominalni saveznici Moskve.

Andrija Hebrang

Deveto, protjerivanje jugoslaven- skog poslanika Gavrilovića, o čemu je ovaj obaviješten uvečer, 8. svibnja, nije jedino protjerivanje stranih diplomata iz Moskve, da bi se na tom temelju mogli graditi kakvi zaključci. Osim Gavrilovića, protjerani su i belgijski i norveški diplomati. To se dogodilo - vjerojatno - na njemački zahtjev, a Sovjeti su svoj korak kasnije nazivali ne prekidom, nego "suzpenzijom diplomatskih odnosa". Osim formalno- pravnih razloga, kojima je motiviran njemački zahtjev, protiv Gavrilovića je govorilo i to, što je on bio poznat kao britanski pouzdanik.² Otkazivanje gostoprims- tva Gavriloviću bilo je, kako oprezno is-

tiče Kljaković, "blizu priznanju nastalog stanja u Jugoslaviji",³ ali ipak nije bilo priznanje tog stanja. Čubrilović (1946.!) drži kako je taj korak Moskve bio uvjetovan "taktičkim razlozima".⁴ Deseto, nije posve jasno zbog čega bi Moskva i u proljeće 1941., a i kasnije, tako tajila da se razmatrala mogućnost priznanje NDH, a nije tajila, primjerice, da je vodstvo Komin- terne na proširenoj sjednici Sekretarijata Izvršnoga komiteta Kominteme, održanoj 22. lipnja 1941. pokazalo razumijevanje za korak sekretara PK KPJ za Make- doniju, Metodija Šatorova Šarla, da se makedonska partijska organizacija pripoji bugarskoj komunističkoj partiji. Objelo- danjivanje te činjenice nije bilo ništa manje opasno od objelodanjanja raz- mišljanja o priznanju NDH, da je to raz- mišljanje doista postojalo.

Tomasevich drži, kako je postupak SSSR-a prema jugoslaven- skoj izb- jegličkoj vladi uvjetovan Staljinovom žel- jom da se kod Hitlera ne izaziva nepotrebno nepovjerenje.⁵ Američki vele- poslanik u Moskvi, Steinhardt, izvijestio je 18. svibnja 1941. državnog tajnika kako mu je jugoslaven- ski poslanik (Gavri- lović!) jučer kazao da su mu sovjetske vlasti, u razdoblju od potpisivanja sovjetsko-jugoslaven- skog pakta do kapi- tulacije jugoslaven- ske vojske, obećavale pomoć u streljivu i zrakoplovima, ali nisu ništa djelatno poduzele kako bi ostvarile svoja obećanja. Jugoslaven- ski poslanik drži kako je to posljedica brzog sloma jugoslaven- ske vojske. Istodobno izražava uvjerenje kako su "povlačenje priznanja" (*withdrawal of recognitiore*) jugoslaven- skog poslanstva Nijemci zatražili od sovjetskog veleposlanika u Berlinu, prije nego što se ovaj vratio u SSSR. Slični su koraci poduzeti prema norveškom i bel- gijskom poslanstvu kako bi se izbjegao dojam da su mjere uperene isključivo pro- tiv Jugoslavije. Gavrilović je potvrdio

1 Pavelić je, doduše, već 16. travnja najavio da će Benzon biti poslanik u Berlinu, pa je ovaj u tom svojstvu bio nazočan Kascheovoj predaji vjerodajnice. U Berlin je Benzon stigao početkom svibnja. S Ribbentropom se susreo 3. svibnja, a Hitleru je vjerodajnice predao 8. svibnja.

2 Nijemcima je najkasnije u srpnju 1940. bilo prilično jasno kako je Gavrilović previše blizak Britaniji. (Usp. N. Milovanović, *Pukotine kraljevstva*, sv. I., 44.)

3 Vojmir Kljaković, *Jugoslaven- skobntanski odnosi i Kominterna 1941-1943*, CSP, god. IX, br. 2 (24), Zagreb, 1975., 5. Usp. isti, *Jugoslaven- ska vlada u emigraciji...*, n. dj., 102.

4 B. Čubrilović, n. dj., 39

5 I. Tomasevich, n. dj., 85b.

kako osim usmene obavijesti, koju mu je priopćio Visinski, nije primio nikakvu sovjetsku notu.¹

Taktika jugoslavenskih komunista ilustrira stav Moskve

Postoji i drugi, makar posredan dokaz, da je Staljin nizom diplomatskih koraka početkom svibnja htio umiriti Njemačku (ali ne na način da joj prizna dominantnu ulogu): osim protjerivanja belgijskih, norveških, grčkih i jugoslavenskih diplomata, on je demonstrativno priznao pronjemačku Alijevu vladu u Iraku. Njemački je veleposlanik Schulenburg držao kako su ovi koraci Moskve upravljani "na ublaženje zategnutosti" između SSSR-a i Trećeg Reicha.²

Da Staljin nije prestao gledati na Jugoslaviju kao na jedinstvenu zemlju, ne govori samo podatak o nastavku odnosa s jugoslavenskom izbjegličkom vladom, nego i ponašanje generalnoga sekretara KPJ, Josipa Broza. On je u svibnju 1941. iz Zagreba preselio u Beograd. Taj je korak, objašnjava V. Velebit, bio motiviran političkom potrebom: Tito je u Beograd otišao "jer je to bio glavni grad zemlje koja se, kako je odlučeno, morala održati", pa je kao generalni sekretar morao tu volju KPJ demonstrirati odlaskom u Beograd.³ S druge strane, on je nesumnjivo bio svjestan kako je Činjenica proglašenja NDH kod većine Hrvata doživljena sa zadovoljstvom, pa je objektivno sužen prostor za komunističku propagandu. Nasuprot Hrvatskoj, Srbija je bila okupirana i ponižena, pa se tamo moglo očekivati nezadovoljstvo i pobuna.

Da nije uvjerljiva povremeno isticana tvrdnja kako je u vodstvu KPH u proljeće 1941. prevladala struja koja je bila za hrvatsku državnu neovisnost, dobro pokazuje i činjenica da u to vrijeme u vodstvu KPH nijedno od ključnih mjesta nisu zauzimali Hrvati: sekretar je bio Srbin Rade Končar, instruktor CK KPJ kod KPH Crnogorac Vladimir Popović, dok je sekretar Pokrajinskoga komiteta KPJ za BiH

bio banatski Srbin Isa Jovanović, a instruktor CK KPJ kod PK BiH Crnogorac Svetozar Vukmanović-Tempo. Ta ja garnitura ostala na vlasti u komunističkoj stranci sve do početka njemačko-sovjetskoga rata, kad pitanje možebitnoga sovjetskoga priznanja NDH više nije ni teoretski dolazilo u obzir.⁴

Bilo bi krajnje neobično da Moskva, koja je na primjeru Slovačke i Hrvatske mogla vidjeti kako se Njemačka koristi

Josip Broz Tito

nezadovoljstvom potlačenih naroda u višenacionalnim državama, u vrijeme kad je rat već postao svjetskim i kad je bilo uglavnom jasno da slijedi sovjetsko-njemački sukob, odjednom pozdravi razbijanje Jugoslavije kao *modus operandi*, koji je lako mogao predstavljati ključni recept za razbijanje višenacionalne sovjetske države. Ako je prije početka rata priznala neovisnu Slovačku, teško je vjerovati da bi SSSR u početku rata priznao neovisnu Hrvatsku, tim prije što je upravo pripremao rat s Njemačkom. Malo je vjerojatno i to, da bi hrvatske vlasti odbile sovjetsku pripravnost na priznanje, jer za to nije bilo vidljiva razloga. Najvjerojatnije je, da do razgovora u tom pravcu

uopće nije došlo, što potvrđuje i činjenica da vlasti NDH nisu na slobodu pustile komunističke prvake, koje je svojedobno uhitila još Banovina Hrvatska.

Hrvatske vlasti nisu progonile komuniste

Iako su internirani komunisti ostali u internaciji, novi se hrvatski režim prema njima odnosio relativno tolerantno.

"Znanstvenost" komunističke historiografije dobro ilustrira tvrdnja, prema kojoj je "broj uhapšenih i ubijenih komunista u toku travnja, svibnja i prve polovice lipnja 1941, iznosio (...) na području NDH nekoliko stotina".⁵ Naizgled zastrašujući podatak točan je samo ako se previdi miješanje i izjednačavanje ubijenih i uhićenih (zapravo interniranih). Do početka srpnja je, međutim, osuđeno na smrt i smaknuto svega nekoliko komunista, i to nakon njihovih demonstrativnih, javnih protudržavnih akcija. Pod "uhićenim" komunistima valja zapravo podrazumijevati internirane pripadnike KPJ i komunističke simpatizere, koje je u najvećoj mjeri internirala vlast Banovine Hrvatske, a koji su u doba travanjskog rata zbog različitih razloga otklonili napuštanje odnosno bijeg iz zatvora. Do druge polovice lipnja ustaški režim nije poduzimao nikakve posebne mjere protiv komunista, iako se na njihovu djelatnost gledalo s oprezom. Zagrebački povjerenik za javni red i sigurnost, Božidar Cerovski, pustio je 10. svibnjana slobodu tridesetak komunista interniranih u zatvoru na Savskoj cesti, nazvavši ih hrvatskim sveučilištarima i pozvavši ih da ne ometaju izgradnju države.

S obzirom na antikomunističku orijentaciju, koja je posredno, ali snažno obilježavala ustaštvo, zahvaljujući tomu što se najveći broj ustaških pristaša novčao iz redova HSS-a i iz redova katolički angažirane sveučilišne i radničke mladeži, odnos prema komunistima u prvom je razdoblju postojanja države bio neuobičajeno tolerantan. U drugoj

1 I. Omrčanin, *Angloamerican Croatian Rapprochement*, 348.

2 W. L. Shirer, n. dj., (3), 299.

3 V. Vurušić, *Razgovor s Vladimirom Velebitom*, n. dj., 101. Prema većini izvora, Tito je u Beograd otišao 8. svibnja 1941.

4 U užoj Hrvatskoj su kasnije iz političkih razloga, radi pridobivanja hrvatskog pučanstva, postavljeni pouzdani komunistički kadrovi hrvatskog podrijetla (Hebrang, Bakarić i dr.). U BiH su, pak, i dalje izrazitu prevlast imali Srbi. Tako je, primjerice, 23. siječnja 1942. ustrojen Operativni štab za Istočnu Bosnu. Činili su ga: Slobodan Princip, Cvjetin Mijatović, Pero Kosorić, Stevo Eleta i Obrad Cicmil. (ZNOR, H/2, dok. 153, s. 311b.)

5 Takonpr. Pero Morača, *Jugoslavija 1941*, Beograd, 1971. F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, 226. S. Goldstein navodi kako je bivši kotarski načelnik u Glini, Milić, inače Srbin po narodnosti, dao već 16. travnja uhititi "neke najistaknutije komuniste" i još oko 150 vidljivih Srba, od kojih se vrlo mali broj vratilo iz logora u Koprivnici. (Milan Bekić i dr., *Okrug Karlovac 1941*, n. dj., 36-37.)

6 Usp. Ivan Božičević, *Zbornik I.*, Zagreb 1941-45, 83.

polovici travnja nekoliko je komunista uhićeno, odnosno internirano, ali ne zbog same pripadnosti komunističkoj stranci, nego zbog podataka o njihovoj protužravnoj djelatnosti, pa se u ustaškim dokumentima oni nazivaju Srbima i Jugoslavenima.¹ Osobe uhićene tijekom travnja, svibnja i prve polovice lipnja uhićene su u najvećoj mjeri pod optužbom ili sumnjom da je riječ o četnicima. Onodobne vijesti iz hrvatskoga tiska o tome ne ostavljaju nikakve dvojbe.² Komunistička je djelatnost u državopravnom pogledu bila jugoslavenska, pa se i u komunističkim proglašima iz razdoblja prije njemačkog napada na SSSR dosljedno poziva na obnovu Jugoslavije. Razumljivo je, da je to u ratno doba moralo izazvati negodovanje, odnosno reakciju hrvatskog redarstva. Tek nakon 22. lipnja prema komunistima započinje oštriji kurs.

Za odnos prema komunistima u prvim tjednima NDH, više je nego ilustrativan prikaz jednoga komunista, koji je uhićen sredinom svibnja, te nakon nekoliko dana provedenih u zatvoru u zagrebačkoj Petrinjskoj ulici, interniran u dvorcu Kerestinec. Prema nekim podacima, početkom svibnja 1941. tamo je bilo internirano oko 300 nepoćudnih osoba, uglavnom komunista i Zidova, te nešto Srba.³ Zvonimir Komarica pripovijeda kako su tamo internirci bili smješteni u sobe, koje stražari nisu posebno nadzirali. Nisu morali raditi, a uživali su kvalitetnu hranu, te su tijekom internacije bez posebne diskrecije i bez upletanja uprave održavali političku nastavu, studirali marksizam-lenjinizam, povijest boljševizma, političku ekonomiju, ruski i njemački jezik. Imali su pravo na dvije duge šetnje svaki dan, neograničeno primanje paketa, pošte, novina i knjiga. Uživali su zdravstvenu zaštitu s pravom odlaska u Samobor i Zagreb. Kućni red je zajednički utvrdila logorska uprava s predstavnicima interniranih komunista. Posjetitelji su mogli dola-

ziti i bez posebnih propusnica, a nedjeljom su posjeti bili neograničeni kako po trajanju, tako i po broju posjetitelja. Posjetitelji su internirci (kako komunisti, tako i židovski odvjetnici) mogli pratiti i izvan logorskoga kruga. Uprava je čak udovoljavala zahtjevima komunista, da se iz njihovih soba iseće oni, koji nisu bili komunisti. Prvo prebrojavanje i popisivanje interniraca uslijedilo je tek nakon mjesec i pol, 9. srpnja 1941. I inače je kerestinečka uprava bila vrlo susretljiva prema zatočenicima, pa im je izlazila ususret, kako

Krlježa i Bakarić u vrhu komunističke vlasti u Hrvatskoj

u pogledu odlazaka liječniku ili zubaru, tako i u pogledu poljskih radova, čišćenja, športa i posjeta.⁴

Jedan od bliskih Titovih suradnika, V. Velebit, svjedoči o tolerantnom odnosu ne samo banovinskih, nego i vlasti NDH prema komunistima. Govoreći o komunistima koje je NDH naslijedila od Banovine Hrvatske, te ih internirala u Kerestincu, Velebit kaže:

"Prvih dana travnja, nakon napada na Jugoslaviju, u Zagrebu je vladao pravi

kaos, čak i nekoliko dana nakon proglašenja NDH. Tada je bila prilika da se svi mimo išetaju iz Kerestince. Događalo se da zatvorenici iziđu iz zatvora, odu kući u Zagreb, a onda se vrate. Neshvatljivo. Znam jednog zatvorenika koji se u zatvor vratio kasno navečer, a čuvari mu nisu htjeli otvoriti vrata. Rekli su mu da dođe ujutro."⁵ Istaknuti komunistički dužnosnik, dr. Pavle Gregorić, također potvrđuje neobično liberalan režim u zatvoru. Zahvaljujući takvom ponašanju stražara i zatvorske uprave, dr. Mladen Iveković je "neprimijećen izišao iz sobe i napustio policiju". Sam Gregorić je pušten još prije uspostave NDH, a niz istaknutih komunista (Z. Tkalac, M. Zovko, dr. A. Ramljak, dr. M. Tomičić i dr.) pušten je iz zatvora 13. travnja 1941.⁶ Hebrang je, u jednom izvješću Titu, priznao kako se istaknuti komunisti nisu odazivali pozivu CK da se sklone u ilegalnost (što je nesumnjivo posljedica nepostojanja progona, op. T. J.), a oni koji su bili pritvoreni, na mnogim su mjestima mogli pobjeći, a to nisu učinili.⁷

Predratni skojevski aktivist Josip Kotnik, tvrdi kako su do napada na SSSR ustaše prema komunistima i skojevcima pokazivali toleranciju. Gregorić ne može ne priznati kako su se istaknuti komunisti (pa i politički sekretar, Srbin Rade Končar) u prvo vrijeme ustaške vlasti "dosta slobodno" kretali po Zagrebu, a blag odnos prema komunistima bio je primjetan i "u dobrom dijelu Hrvatske".⁹ Kotarski predstojnik u Sisku pozvao je Vladu Janjića Capu i niz drugih poznatih komunista, zaprijetio im je uhićenjem samo ako budu djelovali protiv države, te ih je pustio kući. U Kusonjama kod Pakraca kotarski je predstojnik Petar Pinčić bez rasprave ostavio na miru Manu Trbojevića, kod kojega je pronađena komunistička literatura. Garešnički komunist Andrija Lustig kretao se također posve slobodno.

(nastavit će se)

1 Usp. Z. Komarica, *Kerestinečka kronika*. Prilog 5., s. 261-262.

2 Očito smećući s uma stoje, pozivajući se na Moraču, pisala nekoliko godina ranije, F. Jelić-Butić navodi 1986. niz primjera, iz kojih se vidi kako su uhićeni isključivo četnici, te spominje izvješće s kraja svibnja, da se u logoru Danica kod Koprivnice nalazi "zatvoreno preko 1000 četnika iz raznih krajeva Hrvatske". (F. Jelić-Butić, *Četnici...*, 29.)

3 Oni se u jugoslavenskoj pamfletistici nazivaju redovito uhićenima, iako internacija nije isto što i tamnica. (Usp. A. Vojinović, *Ante Pavelić*, 113.)

4 Zvonimir Komarica, *Kerestinečka kronika*, Globus, Zagreb, 1989., passim. Usp. Komarica: Brisanjem imena Adžije i Cesarca IDS pokazuje svoje pravo lice, *Vjesnik*, br. 18272/LIX., Zagreb, 10. rujna 1998., s. 7. Prema nekim podacima, u Kerestincu je početkom srpnja bilo 111 interniranih komunista. Podatci o tome nisu jedinstveni. (Usp. I. Jelić, *Tragedija u Kerestincu*, passim.)

5 Velebit ističe kako su se uhićeni tako ponašali zbog "glupe partijske odluke da nema pojedinačnog nego samo kolektivnog bijega". (V. Vurušić, *Razgovor s Vladimirovom Velebitom*, n. dj., 100.)

6 P. Gregorić, *Narodnooslobodilačka borba u Zapadnoj Slavoniji...*, 13., 17.

7 Zvonko Ivanković-Vonta, Hebrang. Izd. Asocijacija naučnih unija Jugoslavije, Zagreb, 1988., 134.

8 Josip Kotnik, *Svi umiru jednako*, Globus, Zagreb, 1990., 7.

9 Gregorić to, dakako, jednostrano tumači time što ustaše navodno u najvećem dijelu Hrvatske nisu imale pristaša. (Usp. P. Gregorić, n. dj., 37., 70.)

10 P. Gregorić, n. dj., 38.

11 Isto, 38.